

С. І. Максимов, доктор юридичних наук, професор

ПРАВОВА КУЛЬТУРА ТА ЇЇ РОЛЬ У РЕФОРМУВАННІ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ

Правова культура зазвичай розглядається як один з елементів правової системи. Проте її значення набагато вище. Вона є не просто однією із складових, а інтегральною характеристикою розвитку правової системи. Правовій культурі належить ключова роль у процесі здійснення політико-правових реформ в Україні. Тому без перебільшення можна сказати: якщо орієнтиром такого реформування є встановлення ефективної національної правової системи, заснованої на принципі верховенства права, то першочерговою умовою здійснення такого розвитку виступає формування національної правової культури.

У найбільш широкому сенсі під культурою розуміється все те, що створено людиною, на відміну від створеного природою, більш того, це є власне людське в людині (відповідно можна додати, що правова культура є власне людським у праві). Існує багато концепцій культури, проте для розуміння правової культури найбільш придатними є такі концепції, як ціннісна, діяльнісна і знакова. На наш погляд, ці підходи не є такими, що взаємно виключають один одного, навпаки, вони доповнюють один одного, з різних боків виражаючи спосіб буття людського в людині, тобто сутність культури. Цей висновок має особливе методологічне значення для розуміння сутності і змісту правової культури.

Відповідно до трьох складових правової реальності в правовій культурі виокремимо три рівні: 1) рівень правосвідомості, або культуру правової свідомості; 2) інституційний рівень, або рівень знакових форм – норм та інститутів (інституційна правова культура); 3) рівень правової діяльності, або культуру правового спілкування (діяльності). Культура – це результат людської діяльності, який безумовно несе в собі духовно-ціннісне ядро, а також процеси його «опредмечування» (об'єктивації) та «розпредмечування» (суб'єктивації). Кожний з цих рівнів є певною мірою формою буття духовного – цінностей, або ідеї права, її реалізації (у законах) та здійснення (у правовій поведінці).

На першому рівні (правосвідомості) слід виділити її духовно-ментальне ядро, яке включає такі елементи, як цінності та ідеали і загальне праворозуміння, що виражаються в розумінні значущості прав людини, їх обсязі та ступені захищеності. Це є певне «метафізичне» ядро правосвідомості і правової культури в цілому. Інший зріз правосвідомості має соціологічне забарвлення і включає рівень розвитку правової свідомості населення, і тому вона багато в чому залежить від того, наскільки глибоко правовою свідомістю суспільства засвоєні такі правові феномени, як цінність прав і свобод людини і громадянина, цінність правової процедури в цілому і при розв'язанні різних суперечок, зокрема розуміння необхідності пошуку компромісів в ситуації наявності різноспрямованих інтересів тощо, наскільки є інформованим у правовому відношенні населення, його окремі соціальні, вікові, професійні й інші групи,

яке емоційне ставлення населення до закону, суду, різних правоохоронних органів, юридичних засобів і процедур, яка настанова громадян на дотримання (або, навпаки, недотримання) правових розпоряджень тощо.

Знаково-інституційним елементом правової культури суспільства є рівень розвитку всієї системи юридичних актів, або – більш широко – правових текстів, тобто усіляких текстів, в яких закріплюється і виражається право даного суспільства. Велике значення для оцінювання правової культури суспільства має система законодавства, основою якої є конституція держави. Важливий в цілому і рівень розвитку всієї системи нормативно-правових актів, починаючи від законів, актів центральних виконавчих органів влади і завершуючи актами місцевих органів влади і управління. Будь-який юридичний акт повинен бути правовим, тобто відповідати пануючим у суспільній свідомості уявленням про справедливість, рівність і свободу. Закон повинен бути створеним якісно і з точки зору його форми: бути несуперечливим, по можливості коротким і обов'язково ясним і зрозумілим для населення, містити визначення основних термінів і понять, бути опублікованим в доступному для населення джерелі тощо. При визначенні якості правового життя суспільства має враховуватися і стан індивідуальних правових актів — документів: правозастосовних і правореалізаційних.

Підсумовуючим елементом структури правової культури є рівень розвитку правової діяльності. Остання складається з теоретичної продуктивної (діяльність учених-юристів) і репродуктивної діяльності (юридична освіта в усіх її формах, видах і настановах), а також з практичної – правотворчої та правореалізуючої, у тому числі правозастосовної, діяльності. Правова культура суспільства багато в чому визначається реальною правовою поведінкою громадян, діяльністю їх щодо реалізації права, тим, наскільки вони знають і своєчасно виконують свої обов'язки, дотримуються заборон і наскільки повноцінно використовують свої права.

Виділення структурних елементів правової культури є достатньо умовним, оскільки немає правової діяльності, здійснюваної окремо від правової свідомості, а правосвідомість може виявитися лише в правовій діяльності та її підставах і результатах – правових актах. Нарешті, всі складові частини правової культури не можуть існувати без свого носія. Правова культура в цілому втілюється в рівні розвитку правового суб'єкта – правової особистості. Остання характеризується стійкими зразками правової поведінки, або правовим етосом, який є реалізацією певних настанов правосвідомості, насамперед таких, як повага до чужого і відстоювання власного права.

Таким чином, в понятті «правова культура», порівняно з поняттям «правова система» акцент зміщується з інституційних моментів на момент ціннісний, знаковий та діяльнісний. Правова культура – це момент цінностей та ідеалів, які втілюються у правосвідомості, діяльності суб'єктів права, правових текстах і процедурах. Тому вдосконалення всіх сторін правової культури в напрямку здійснення верховенства права є чинником та показником розвитку правової системи України до європейських стандартів.